CONCORDANȚE ROMÂNO-RETOROMANE: PARTICULELE *-A, -Ș(A)* LA ADVERBE

MAGDALENA POPESCU-MARIN
Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Al. Rosetti”

1. Am pornit în cercetarea de față de la unele similitudini privitoare la particulele[1] adverbiale din română și idiomul romanș sursilvan (comparat cu celelalte idiomuri romanșe)[2]. Bine reprezentată ni se pare particula adverbială *-a* atât în romanșă cât și în română. În ambele idiomuri această finală poate fi în unele cazuri explicată etimologic, iar în altele nu. În sursilvană majoritatea adverbelor care se termină în *-a* cunosc variante formale fără această finală: *(al)lura – lur – lu, aschia – (a)schi, buca – buc, cura – cu(r*), *era – er – e*[3] etc. Vezi **infra.**

2. În română, finala *-a* de la adverbe nu trebuie căutată etimologic, poate cu excepția lui *nimica* < lat. *ne mica* (în sec. al XVI-lea *nemică* COD.VOR. în DLR și *nemica* Coresi în DLR). În celelalte cazuri este atașată ulterior: *acuma* cf. *acum* (lat. *eccum modo*); *adesea* cf. *ades* (*a-*+ *des); aicea* cf. *aici* (lat. *ad-hicce*); *aievea* cf. *aieve* (după DA din sl. *javě*, bg. *jave*, la care s-a adăugat în mod pleonastic prepoziția *a*); *anumea* cf. *anume* (*a + nume*); *asemenea* cf. *asemeni* (lat. *assimile*); (*a)șa* (lat. [*eccum*] *sic*)[4]; *atâta* cf. *atât* (lat. *eccum-tantum*); *atuncea* cf. *atunci* (lat. **ad-tuncce*); *pretutindenea* cf. *pretutindeni* (după DLR din lat. *per + totum + inde*, după DEX din *pre- + tutindeni* „peste tot”).[5]

În adverbul romanș *allura* „apoi, atunci”(< lat. *et + illa + hora)*, prezent în toate subdialectele (engad. *alura*, surm. *aloura*, suts*. alu, alura*) și în italiană (*allora*), finala *-a*

---

[1] Termenul particulă s-a impus în lingvistica românească pentru a desemna unele segmente fonice, cu sens și origine neprecizate, atașabile mai ales la adverbe și pronume, de tipul *-a, -le, -și, -șa* etc., specifice cu precădere limbii române vechi și populare. Vezi Ciobanu, Popescu-Marin 1960: 7-9; Sala 2001: 419-421; Bidu-Vrănceanu, Călărașu, Ionescu-Ruxăndoiu, Mancaș, Pană-Dindelegan 2001: 157; Guțu-Romalo 2008: 589-590 ș.a.

[2] Situația din romanșă este detaliat prezentată în excelentul dicționar al lui Alexi Decurtins, *Lexicon Romontsch Cumparativ Sursilvan-Tudestg*. Abreviat aici LRC.

[3] Vezi Spescha 1989: 494.

[4] DA s.v. presupune că forma originală este *ași,* la care s-a adăugat finala *-a*, ca la *abia* (cf. it. *cosi o cosá*, span*. asi que asá* „așa și așa”). Latinescul *sic* s-a păstrat în compunere cu alte elemente în toate limbile romanice: it. *cosi*, vfr*. issi*, fr. modern *ainsi, aussi*, span. *así*, port.*assim*. Pentru situația din romanșă vezi **infra**.

[5] Am preluat etimologiile din DA, DLR și DEX[2].

BDD-V147 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:52:27 UTC)

se explică prin etimonul latin, dar în francezul *alors* ea s-a pierdut. Se justifică *-a* final și în surs. *adina* (engad. *adüna*, surm.-suts. *adegna*) „totdeauna" dacă se pornește de la forma pronominală (sau art. nehotărât) feminină (*ad* + *ina*), ca în *enina* „în același timp, odată", eliptic din *en ina (gada)* și *tuttina* (engad. de jos *tantüna*, engad. de sus *tuottüna*, surm. *tuttegna,* suts. *tutegna*) „la fel"(*tut + ina*).[6] În *cura* „când" (cu var. *cu, cur* existente și în celelalte subdialecte) din lat. *qua + hora*, *-a* final s-a pierdut uneori, ceea ce ar demonstra că vorbitorii l-au considerat drept un adaos facultativ. În *gia* „deja" < lat. *jam* (engad. de sus și it. *gia*, surm. *gio*), finala este explicabilă etimologic, ca și în *memia* „prea" din lat. **nimia* care trimite la *nimis* (cf. engad. de sus *memma,* surm. *mengia,* suts. *megna, mengia*). Pentru *nuot, nuota* „nimic" se pornește de la un lat. *ne *gutta*, în lat. vulg. **negutta*. Jocul variantelor cu și fără *-a* apare și în celelalte idiomuri romanșe: engad. de jos *inguotta*, engad. de sus *ünguotta,* surm. *navut,* suts. *nut, nuta*. Adverbul *ora* „(în) afară" din lat. *foras* are variante fără *-a* de tipul *o(r),* jocul între variante în celelalte idiomuri romanșe este grăitor: engad. de jos *oura*, engad de sus *our,* surm. *or* (cf. it. *fuori*, fr. *hors*).

În alte adverbe primare din romanșă *-a* este o finală adăugată ulterior: pentru etimologia lui *aschia* „așa", Decurtins indică pe *aschi* , cu același sens < lat. **ale* (pentru *aliud)* + *sic* + *-a*[7] (vezi **supra** situația lui *așa* din limba română). Această finală nu este definită. Inexplicabil apare *-a* și în adverbul *nua* „unde" < lat. *in* și *ubi* (cf. engad.de jos *ingio*, *ingioa*, engad. de sus *inua*, surm.- suts. *noua*; fr.*où*). Un joc între finala *-a* și *-e* apare în *avunda* „destul"din lat. *abunde,* cf. tess. *aonda*, v.it. *onda*, friul. *avónde*.

Negația sursilvană (*buc, buca* cu variantele *bu, ca*), de origine incertă, se folosește, în funcție de inițiala vocalică sau consonantică a următorului cuvânt sau de ritmul frazei, cu sau fără *-a* (cf. suts. *betg, betga*, ca și în regiunea Tujetsch/Medel, eng. *brich, bricha*). În anumite zone se folosește varianta fără *-a* final (în graiul vechi din Müstair *bich*, în Surmeir *betg*), iar în altele numai cea cu *-a* (în Trin *becca,* în Domat *ecca*, la fel ca în graiurile italienești din vecinătate: Ticino *brica*, Biasca *briča*).

Cu origine neclară, adverbul *era* „la fel, de asemeni" se prezintă în sursilvană și în formele *e, er* (cf. engad.*eir,* surm. *er,* bergaliotul *är, er*, valtlinul *ä,ę*) ceea ce ar da de gândit că *-a* final ar putea fi o simplă particulă. Negația *na* < lat. *non* din sursilvană și din unele graiuri italienești limitrofe se prezintă în italiană ca *no, non*, în franceză ca *non, ne* și în română ca *nu.* Adverbul *pér* „abia, numai" (cu varianta *péra* din sursilvană) provine din lat. *pure* (cf. engad. *pür,* surm. *pir,* suts. *per,* ticinezul *pür / pur*, it. *pure, pur*). Pentru varianta cu *-a*, Decurtins trimite și la graiuri italienești învecinate: ticinezul *püra, pura*, piemontezul *püra* etc. Pentru *ussa* „acum"(după Ascoli[8] din lat.**ho(c) ipso momento* cf.**hopse*) numai sursilvana cunoaște varianta fără *-a* (*us*). Celelalte idiomuri romanșe sau graiuri italienești limitrofe păstrează numai forma cu *-a*: engad. *uossa,* surm. *ossa,* ticinezul, vechiul toscan, valtlinul *issa.*

[6] Vezi LRC s.v. *adina, enina, tuttina*.
[7] LRC, s.v.
[8] Citat de Decurtins s.v. *ussa*.

BDD-V147 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:52:27 UTC)

Presupunem că particula adverbială cu rol de întărire *-a* din cele două idiomuri discutate ar putea fi analogică cu *-a* final explicabil prin etimonul cuvântului.

Unele idiomuri romanșe cunosc și particula adverbială *-ș(a).*

Cuvântul care m-a frapat la început în limba vorbită din subdialectul romanș sutsilvan a fost adverbul *alluscha* „atunci; acum". Cercetând dicționarele curente, l-am găsit atestat și în sursilvană, în contexte sugerând românescul *acușa,* ca adverb: *alluscha vi jeu mirar* „sodann will ich schauen", *il bab ei turnaus a casa, alluscha eis el ius a letg* „der Vater kehrte nach Hause zurück, und darauf ging er zu Bett"și ca interjecție (introducând o frază): *aluscha, co va ei?* „und nun, wie geht es?"[9]etc.

Adverbul sursilvan citat provine din forma *allura.* În sursilvană și sutsilvană cuvântul se prezintă și în variantele prescurtate fără finala *-ra* (*alu, lu*) prin care compusul cu *-scha* se explică fără probleme; vezi și forma *luscha* (< *lu* + *sche* devenit *scha*) la Decurtins, LRC s.v. sinonimă cu *alluscha*. Acest *-scha* ar reprezenta conjuncția *sche* „wenn" < lat. vulg. *se* pentru *si*, pentru care Decurtins, în LRC s.v., trimite și la it. *se,* fr. *si,* unde se poate adăuga și românescul *și*.

Forma românească fără *-a* (tipul *acuș*) se poate compara cu varianta *alusch* din sutsilvană, înregistrată în dicționarul lui Curo Mani[10].

Romanșa mai cunoaște un compus cu *-scha* de la un adverb (conjuncție și interjecție) *mo* (< lat. *magis*), devenit interjecție după Decurtins, în LRC s.v. (interpretabilă după noi și drept adverb sau conjuncție concluzivă): *moscha* „also denn! nun denn!": *moscha, stei bein!* „acum/ deci, rămâi sănătos!"

Pentru română am putea presupune oare în cazul adverbelor terminate în *-ș(a)* intervenția conjuncției *și* eventual întărită de particula adverbială *-a*? Ni se pare o ipoteză mai probabilă decât o eventuală apropiere de un sufix diminutival *-uș* întărit uneori de particula *-a* (*acușa*) sau de alt sufix diminutival *-ică* într-o relație pleonastică de tipul *acușica.*

BIBLIOGRAFIE

Bidu-Vrănceanu, Angela, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană-Dindelegan, 2001, *Dicționar de științe ale limbii*, București, Editura Nemira.

Ciobanu, Fulvia, Magdalena Popescu-Marin, 1960, „În legătură cu folosirea termenului de *particulă* în *Gramatica limbii române*", în *LR*, IX, nr. 5, p. 7-9.

Guțu-Romalo, Valeria (coord.), 2008, *Gramatica limbii române I, Cuvântul*, Tiraj nou revăzut, București, Editura Academiei.

Sala, Marius (coord.), 2001, *Enciclopedia limbii române*, coord., București, Univers Enciclopedic.

Spescha, Arnold, 1989, *Grammatica sursilvana*, Cuera, Casa editura per meds d'instrucziun.

DA = *Dicționarul limbii române*. (Academia Română) Sub conducerea lui Sextil Puşcariu. Tomul I. Partea I: *A–B*. Bucureşti, Librăriile Socec & Comp. şi C. Sfetea, 1913; Tomul I. Partea II: *C*. Bucureşti, Tipografia Ziarului Universul, 1940; Tomul I. Partea III. Fascicula I: *D – de.*

[9] Decurtins, LRC s.v. *alluscha.*

[10] *Pledari sutsilvan, rumantsch-tudestg, tudestg-rumantsch* [Cuira, 1977].

BDD-V147 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:52:27 UTC)

Bucureşti, Universul, Intreprindere Industrială a Statului, 1949; [Fascicula II: *de–desțina;* şpalt, 1948]; Tomul II. Partea I: *F–I*. Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, 1934; Tomul II. Partea II. Fascicula I: *J – lacustru.* Bucureşti, Tipografia Ziarului Universul S. A., 1937; Tomul II. Partea II. Fascicula II: *Ladă–lepăda.* Bucureşti, Tipografia Ziarului Universul S. A., 1940; Tomul II. Partea II. Fascicula III: *Lepăda–lojniță.* Bucureşti, Tipografia Ziarului Universul S. A., 1948.

DEX^2 = Dicționarul explicativ al limbii române, ediția a II-a. Coord. Ion Coteanu și Lucreția Mareș, București, Editura Univers Enciclopedic, 1998.

DLR = *Dicționarul limbii române.* (Academia Română) Serie nouă. Redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur şi acad. Ion Coteanu. Din anul 2000, redactori responsabili: acad. Marius Sala şi acad. Gheorghe Mihăilă. Bucureşti, Editura Academiei. Tomul VI. Litera *M*: 1965–1968; Tomul VII. Partea 1. Litera *N*: 1971; Tomul VII. Partea a 2-a. Litera *O*: 1969; Tomul VIII. Litera *P*: 1972–1984; Tomul IX. Litera *R*: 1975; Tomul X. Litera *S*: 1986–1994; Tomul XI. Partea 1. Litera *Ş*: 1978; Tomul XI. Partea a 2-a şi a 3-a. Litera *T*: 1982–1983; Tomul XII. Partea I. Litera *Ț*: 1994 ; Tomul XII. Partea a 2-a. Litera *U*: 2002; Tomul XIII. Partea I şi a 2-a şi a 3-a. Litera *V* şi literele *W, X, Y*: 1997–2005; Tomul XIV. Litera *Z*: 2000 ; Tomul I. Partea a 3-a. Litera *D. D – Deînmulțit,* 2006; Tomul I. Partea a 4-a. Litera *D. Deja – Deținere.* 2006; Tomul I. Partea a 5-a. Litera *D. Deținut – Discopotiriu.* 2007; Tomul I. Partea a 6-a. Litera *D. Discord–Dyke.* 2009; Tomul IV. Litera *L. L–Lherzolit.* 2008; Tomul V. Litera *L. Li–Luzulă.* 2008; Tomul I. Partea a 7-a. Litera *E. E–Erzaț.* 2009; Tomul I. Partea a 8-a. Litera *E. Es–Ezredeş.* 2010; Tomul III. Literele *J, K, Q.* 2010.

LRC = Alexi Decurtins, *Lexicon Romontsch Cumparativ Sursilvan-Tudestg*, Ediziun Societad Retorumantscha, Cuera, [2012].

Mani, Curo, *Pledari sutsilvan, rumantsch-tudestg, tudestg-rumantsch*, [Cuira, 1977].

BDD-V147 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:52:27 UTC)